

MOHEĽNICE

Příběh archeologického výzkumu

PAVLÍNA KALÁBKOVÁ
MILOŠ HLAVA
DAVID SPÁČIL

Mohelnice
Příběh archeologického výzkumu

Práce na vzniku knihy byly realizovány v rámci projektu Rekonzervace a revize archeologických nálezů z lokality Mohelnice – Za Cukrovarem pro možnosti prezentace kulturního dědictví Olomouckého kraje, který je řešen v rámci projektu regionální spolupráce Akademie věd České republiky pod č. R300012304.

Kniha vznikla s Institucionální podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68081758 – Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Kniha byla vydána s finanční podporou Akademie věd České republiky.

Recenzenti:

Mgr. Jakub Halama, Ph.D.

Mgr. Petr Kostrhun, Ph.D.

Univerzita Palackého
v Olomouci

© Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., Univerzita Palackého v Olomouci, Vlastivědné muzeum v Olomouci a autoři

Autoři: Pavlína Kalábková, Miloš Hlava, David Spáčil

Archivní dokumenty a fotografie poskytli:

Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i. (Archiv ARÚB);

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. (ARÚ AV ČR);

Muzeum Mohelnice; Národní archiv; Eva Doležalová, roz. Modřická.

Pro účely publikace byla využita data z Velké výzkumné infrastruktury Archeologický informační systém České republiky (AIS CR).
Dostupné z: <https://www.aiscr.cz/>.

ISBN 978-80-7524-098-9 (Archeologický ústav AV ČR, Brno) (print)
ISBN 978-80-7524-099-6 (Archeologický ústav AV ČR, Brno) (online ; pdf)
DOI 10.47382/arub2025-02

Mohelnice

Příběh archeologického výzkumu

Pavína Kalábková – Miloš Hlava – David Spáčil

Archeologický ústav AV ČR, Brno
Univerzita Palackého v Olomouci
Vlastivědné muzeum v Olomouci

Brno – Olomouc 2025

OBSAH

	Pavλίna Kalábková – Miloš Hlava – David Spáčil	
	Úvod	7
	Miloš Hlava	
I	K historii výzkumu ve štěrkovně v Mohelnici	9
	Pavλίna Kalábková	
II	Sídlištní a pohřební areály	49
	Pavλίna Kalábková	
III	Příběh archeologického výzkumu v obrazech	63
	David Spáčil	
IV	Archivní prameny k výzkumu v Mohelnici uložené v Archeologickém ústavu AV ČR, Brno	89
	Summary	95
	Zdroje obrázků	97
	Literatura	99
	Afiliace	111

Úvod

Archeologický výzkum ve štěrkovně v Mohelnici prováděný nepravidelně v letech 1953–1971/1972 obklopuje dodnes ve světě archeologie (a především mezi specialisty na mladší dobu kamennou) aura výjimečnosti. Ta má svůj původ v prvním rozpoznání a správné interpretaci půdorysů neolitických nadzemních tzv. dlouhých domů na Moravě, jež zde byly identifikovány, a v objevu jedné z nejstarších vydřevených studen v českých zemích. Navíc právě tento výzkum představoval přelom v pohledu na pravěk Mohelnicka, neboť až do té doby stál tento region na okraji pozornosti i zájmu. Přesvědčivě totiž ukázal, že Horní Pomoraví není nálezově sterilní a je možné počítat zde s významnými objevy.

Zcela v duchu tehdejší praxe šlo o výzkum prováděný plošně, při němž byla ve všech výzkumných sezónách k dispozici souvisle odkrytá rozsáhlejší plocha. Na samém počátku to ovšem nebyl badatelský výzkum probíhající podle předem připraveného plánu, jehož cílem by bylo hledání odpovědí na předem zformulované otázky. Zprvu šlo totiž o záchrannou akci vyvolanou průmyslovou těžbou šterku, již byla narušena (a také ničena) do té doby neznámá archeologická lokalita. Bezprostředně před zahájením plošného výzkumu na počátku léta 1953 však již byly stanoveny cíle pro první sezónu, třebaže nebyly nikterak specifické či dalekosáhlé. V zásadě je bylo možné vztáhnout na jakýkoliv terénní výzkum, který byl tehdy na Moravě prováděn.

Kromě nepochybného odborného přínosu stojí za pozornost rovněž dobový kontext mohelnického výzkumu, tj. zasazení do poměrů panujících tehdy v moravské archeologii. Ostatně již fakt, že začal v roce 1953 pod záštitou brněnské odbočky Archeologického ústavu v Praze, který byl nedlouho předtím začleněn do nově konstituované Československé akademie věd, a skončil v letech 1971–1972 pod křídly samostatného Archeologického ústavu Brno, součásti téže akademie věd, je bezpochyby dostatečně výmluvný. Napovídá totiž, že za zhruba dvě desítky let, během nichž byl s přestávkami prováděn, urazila archeologie na Moravě z hlediska organizačních struktur i institucionálního vývoje značný kus cesty. Proměnily se rovněž techniky terénního

výzkumu a změn doznalo také třeba právní prostředí, v němž se archeologie pohybovala. V době, kdy byl výzkum v Mohelnici zahájen, platilo vládní nařízení o archeologických památkách z roku 1941, týkající se výhradně archeologie. V roce 1958 však byla přijata jiná právní norma – zákon o kulturních památkách, který již byl koncipován širěji (tj. nebyl zaměřen pouze na archeologii). Z pohledu archeologie nešlo ve všech parametrech o krok kupředu. Jednou ze slabin nové normy bylo odstranění sankcí za její porušení. Zatímco vládní nařízení o archeologických památkách z roku 1941 stanovilo nejen možnost finančního postihu, ale také udělení trestu vězení až do půl roku, zákon o kulturních památkách z roku 1958 formulace tohoto typu neobsahoval.

Peripetie spojené s výzkumem v mohelnické štěrkovně nejsou ani více než sedmdesát let od jeho počátku u konce. Jeho vedoucí, jímž byl po celou dobu (byť zprvu jen neformálně, nikoliv *de iure*) Rudolf Tichý, jej během svého života nestihl zpracovat a komplexně vyhodnotit, třebaže po jeho ukončení v letech 1971–1972 působil v brněnském Archeologickém ústavu jako odborný zaměstnanec ještě zhruba dvacet let. Oficiálně stanoveným a obecně uznávaným standardním způsobem zakončení jakékoliv terénní akce bylo tehdy vypracování nálezové zprávy. Z mohelnického výzkumu přesto existuje jediná zpráva tohoto typu, která se týká pouze první výzkumné sezóny v roce 1953. Několik pokusů o kolektivní týmové zpracování a vyhodnocení výsledků výzkumu od osmdesátých let 20. století nakonec vyvrcholilo dvěma grantovými projekty v prvním desetiletí 21. století, již po smrti Rudolfa Tichého. Ty ovšem byly zaměřeny na pouhou část nálezového fondu, neboť (záměrně) pominuly pohřebiště z doby halštatské, jež bylo při výzkumu objeveno. Jedním z hmatatelných výsledků byla odborná kniha s laicko-nickým názvem *Mohelnice* a podtitulem *Neolitické sídliště s intruzemi*, jež ovšem spatřila světlo světa teprve v roce 2020, čtrnáct let po ukončení druhého z udělených grantů. Je proto vhodné upozornit, že v řadě případů obsahuje neaktualizované, tj. v době zveřejnění antikvované, texty, jež z hlediska odborných znalostí vcelku pochopitelně odpovídaly době svého vzniku.

Ironií osudu získaný soubor nálezů jako celek nebyl ani tehdy komplexně laboratorně zpracován. Tohoto úkolu se teprve v posledních letech ujaly tři instituce, jež spojily své síly – Vlastivědné muzeum v Olomouci, Univerzita Palackého v Olomouci a Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Brno, v. v. i. Součástí tohoto záměru bylo mimo jiné představení příběhu výzkumu v Mohelnici a jeho včlenění do dějin moravské archeologie. Tento cíl se pokouší naplnit kniha, kterou držíte v ruce.

První část se věnuje historii mohelnického výzkumu a jeho zařazení do kontextu některých aspektů dějin archeologie na Moravě – vývoji organizačních struktur, uplatňování ideje plošných badatelských terénních výzkumů a stavu poznání nejstaršího neolitu na Moravě na počátku padesátých let 20. století, neboť právě tento chronologický horizont je v Mohelnici nejvýznamnější a nálezově nejbohatší. Stranou pozornosti samozřejmě nemohl zůstat ani kontext archeologického poznávání regionu Mohelnicka. Druhá část shrnuje výsledky mohelnického výzkumu v chronologickém sledu podle současného stavu znalostí. Třetí část představuje výzkum v Mohelnici jako příběh v obrazech, který vychází výhradně z dobové fotodokumentace. Poslední čtvrtá část přináší především elementární informace o archivním fondu Rudolf Tichý uloženém v archivu Archeologického ústavu Akademie věd České republiky, Brno, v. v. i., jež studium bylo základním zdrojem poznatků pro tuto knihu.

Zbývá dodat, že laboratorní zpracování souboru nálezů z Mohelnice není doposud ukončeno, a jeho informační potenciál tudíž stále nebyl beze zbytku vytěžen. S tamějším výzkumem se proto bude moravská archeologie nepochybně vyrovnávat také v následujících desetiletích.

*V Olomouci a Brně, v červenci 2025
Pavína Kalábková – Miloš Hlava – David Spáčil*

I. K historii výzkumu ve štěrkovně v Mohelnici

MILOŠ HLAVA

1. Úvodem

Výzkum ve štěrkovně v Mohelnici prováděný s přestávkami v letech 1953–1971/1972 (obr. I.1) přinesl doklady lidských aktivit z řady období. Kromě nejznámějšího sídliště prvních zemědělců (kultury s lineární keramikou, resp. v dobové terminologii kultury s volutovou keramikou) jsou významné rovněž pozůstatky osady z přelomu mladší a pozdní doby kamenné (lengyelské kultury) a důležité je také pohřebiště z doby halštatské. Chronologických horizontů, jež jsou v Mohelnici zastoupeny, je ale mnohem více.¹

Tato stať se však primárně nezaměřuje na výsledky mohelnického výzkumu, jakkoliv je samozřejmě nelze nechat zcela stranou. Pominuty ale budou popisy nálezových situací a až na výjimky nebude věnována pozornost ani konkrétním artefaktům. Cílem

následujících stran totiž není opakovat to, co již bylo souhrnně zveřejněno na jiném místě.² Ostatně také právě proto byly záměrně využity archivní prameny, jež dosud zčásti zůstávaly stranou pozornosti. Jde především o dokumenty shromážděné ve fondu Spisový archiv v Archeologickém ústavu Akademie věd České republiky, Brno, v. v. i. Velmi důležitým pramenem jsou také dochované deníky z výzkumů, sepsované průběžně (především) Rudolfem Tichým v závislosti na postupu terénních prací. Dnes jsou uloženy v pozůstalosti Rudolfa Tichého v archivu brněnského Archeologického ústavu, avšak souhrou různých okolností nejsou dochovány všechny. K dispozici totiž nejsou části deníků z let 1962 a 1963, chybí rovněž část deníku z roku 1965 a k dispozici nejsou ani žádné zápisky z roku 1972. Jakkoliv zachycují především popisy nálezových situací (a byly tudíž prvořadým zdrojem informací již pro odborné vyhodnocení výsledků mohelnického výzkumu v grantových projektech na počátku tohoto století), zaznamenávají také třeba události související s organizačním a logistickým zajištěním, konfliktní situace a spory (ovšem rovněž harmonickou spoluprací) se zaměstnanci podniku pracujícího ve štěrkovně, ale také třeba návštěvy či záležitosti související s *rutinní všedností výzkumu*. Je ovšem vhodné poznamenat, že jednotlivé výzkumné sezóny se odlišují množstvím a kvalitou zapsaných informací – v některých letech se koncentrují výhradně na (stručné) záznamy vykonané práce a pozitivistické popisy objektů, jindy naopak zaznamenávají poměrně často (rovněž) *události ze života výzkumu*. Stranou nezůstaly ani archivní materiály z fondů jiných institucí, především Vlastivědného muzea v Šumperku, zřídka též olomouckého

1 Souhrnně Stuchlík – Tichý a kol. 2020. K pohřebišti z doby halštatské viz Stuchlík 2004. Přehledně viz kapitola II.

2 Geislerová – Tichý 2020; Tichý 2020a.

Obr.

I.1 Štěrkovna v Mohelnici v roce 1961. V popředí je patrná zkoumaná plocha s odloženým pracovním náradím.

Obr.
I. 2 Rudolf Tichý.

pracoviště Zemského archivu v Opavě, Státního okresního archivu Olomouc, pražského Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd České republiky, v. v. i., a pražského Národního archivu. Využity byly rovněž (byť jen marginálně) dobové texty zveřejněné ve vlastivědných časopisech, denním tisku či odborných periodikách a sbornících.

Výzkum v Mohelnici je neodmyslitelně spojen s Rudolfem Tichým (obr. I.2). Ve vzpomínkách těch, kteří jej znali osobně, vystupuje jako dobrušský a přátelský kolega, příjemný a přívětivý společník.³ Proto zdůrazněme, že cílem následujících stran není a nemůže být revize či kritika pamětnických pohledů. Záměrem není ani dehonestace nikoho z tehdejších aktérů. Je ovšem vhodné předeslat, že události, jež souvisejí s průběhem mohelnického výzkumu a jeho následným zpracováním, budou na následujících stranách reflektovány kriticky. Povinností a úkolů, jimiž byl Rudolf Tichý průběžně pověřován, bylo značné množství a lze jistě pochopit, že jej minimálně zčásti odváděly od vědy a úkolů spojených s mohelnickým výzkumem. Jen namátkou: dlouhodobě (od roku 1958) měl na starosti institucionální knihovnu, byl vyhledávaným překladatelem odborných textů do němčiny, redakčními pracemi se podílel na přípravě některých publikací vydávaných jeho mateřskou institucí, od prosince 1971

byl také tajemníkem čerstvě samostatného brněnského Archeologického ústavu a zůstal jím až do roku 1984. Angažoval se rovněž v Československé archeologické společnosti, profesní organizaci československých archeologů, v níž působil v letech 1975–1990 jako jeden z místopředsedů hlavního výboru; již od roku 1960 se podílel redakční prací na vydávání jejích *Zpráv* a dalších publikací. Zůstává ovšem nezpochybnitelným faktem, že zpracování „svého“ mohelnického výzkumu nedovedl do cíle, a nutno konstatovat, že se této metě ani nepřiblížil. Nelze také pominout, že výzkum v Mohelnici byl příležitostně provázen spory a neshodami, jež tvoří vcelku přirozenou součást jakéhokoliv dění. A zmíněny budou rovněž některé z událostí, jež se na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století odehrávaly přímo v tehdejší brněnské pobočce Archeologického ústavu. Snad právě na tomto místě a v tomto kontextu je vhodné poznamenat, že kritická reflexe dějin poválečné (moravské) archeologie, spojená vcelku přirozeně s poznáním jejího zákulisí, je teprve v počátcích.

Osudy výzkumu v mohelnické štěrkovně – získaných nálezů i terénní dokumentace – byly výrazně poznamenány termínovou laxností, s níž se přistupovalo k jeho zpracování i vyhodnocení, avšak v dobovém kontextu rozhodně nešlo o výjimku. Řada rozsáhlých (a dlouholetých) terénních akcí prováděných v padesátých a šedesátých letech 20. století (ale i později) se svého komplexního vyhodnocení dočkala teprve se značným odstupem, v některých případech dokonce teprve v tomto století. Snad žádnému z vedoucích takových výzkumů však nelze upřít snahu informovat odbornou veřejnost již v jejich průběhu o předběžných závěrech či významných nálezech – obvykle na konferencích či v odborných textech, jež byly mnohdy koncipovány jako monotematické studie konkrétních jevů. Stranou nezůstávala ani popularizace ve vztahu k široké veřejnosti, ať již šlo o výklady přímo při výzkumu pro návštěvníky, reportáže v televizi a rozhlasu, články v denním tisku nebo populárně-vědeckých časopisech, přednášky, výstavy apod.

Koncepčně je text rozdělen do tří celků. První část pojednává ve stručném přehledu o organizačním vývoji archeologie na Moravě a specificky v širším regionu severozápadně od Olomouce, a to v kontextu dějin (dnešního) brněnského Archeologického ústavu, způsobu prováděných terénních výzkumů a archeologického poznávání Mohelnicka. Chronologicky je vymezena jednak konstituováním Státního archeologického ústavu (elitní oborové instituce poprvé u nás cíleně prosazující a také provádějící badatelské systematické výzkumy) v letech 1918–1920 a počátky jeho aktivit na Moravě, jednak přelomem padesátých a šedesátých let 20. století, kdy výzkum v mohelnické štěrkovně zažíval svůj pomyslný zlatý věk. Je vhodné upozornit, že region Mohelnicka je z pohledu dějin moravské archeologie zčásti specifický, neboť až do let 1945–1946 patřil k oblastem s výraznou převahou národnostně německého obyvatelstva. Kořeny tamější archeologie jsou tudíž převážně německé, a to bez jakékoliv přímé personální kontinuity s poválečným obdobím, zásadně poznamenaným změnou národnostní skladby obyvatel. První poválečná léta tudíž představovala pro archeologii tohoto regionu bezpochyby výrazný zlom.

3 Viz například Stuchlík 2006.

III. Příběh archeologického výzkumu v obrazech

PAVLÍNA KALÁBKOVÁ

1953

↑ Obr.

III. 1

Pohled na neodkrytou plochu mohelnické štěrkovny zahajuje vyprávění příběhu tamějšího výzkumu v obrazech. Byl zahájen z popudu Josefa Horkého, místního nadšence se zájmem o archeologii, který na počátku května 1953 oznámil tehdejší brněnské odbočce Archeologického ústavu Československé akademie věd první pravěké nálezy v prostoru nově budované štěrkovny na východním okraji města Mohelnice. Na fotografii lze vidět hladinu vznikajícího jezera štěrkovny podél toku řeky Moravy, kde se výzkum odehrával. Rudolf Tichý, který byl pověřen vedoucím brněnské odbočky Archeologického ústavu Josefem Poulíkem prověřit situaci, přijel do Mohelnice poprvé 12. května 1953 a provedl zde rychlý záchranný výzkum. Když byly v červnu 1953 porušeny další archeologické objekty, Josef Poulík rozhodl podniknout větší archeologický výzkum. Jeho provedení bylo svěřeno Rudolfu Tichému, tehdy ještě studentovi oboru archeologie na univerzitě v Brně. Oficiálním vedoucím výzkumu byl zprvu (byť značně formálně) sám Josef Poulík.

↑ Obr.

III. 2

Archeologický výzkum byl zahájen 30. června 1953, a to skryvkou ornice buldozerem. Později se ukázalo, že tento postup nebyl příliš vhodný, neboť se při něm ničily některé typy objektů – například sloupové jámy z neolitických staveb, o jejichž existenci se však zprvu nevědělo. Dodejme, že fotografie pochází z prvního dne výzkumu a zachycuje počátek terénních prací.

↑ Obr.

III.3

Při celkovém pohledu na část plochy výzkumu v roce 1953 je zřejmé, že kvůli provedené hluboké skrývce nejsou dochovány všechny sloupové jámy po konstrukcích neolitických staveb. K výzkumu zůstaly k dispozici většinou spodní části jiných typů pravěkých objektů – neolitických sídlištních jam a prvních hrobových jam žárového halštatského pohřebiště.

↑ Obr.

III.4

V roce 1953 se teprve hledala metodika terénního odkryvu. Je to zřejmé i z dokumentační fotografie výzkumu jednoho ze sídlištních objektů. Z dnešního pohledu byl zvolen velmi atypický postup: objekt byl rozdělen do čtyř sektorů a uprostřed byl ponechán kruhový sloupec zeminy. Podle evidence fotografické dokumentace by mělo jít o objekt č. VII (podle nového označení č. 1007). Podle kresebné dokumentace však číslo objektu nesouhlasí s podobou objektu zachyceného na fotografii. Zřejmě jde tedy spíše o sousední objekt č. VI (nově č. 1006) nebo č. V (nově č. 1005). I takovéto nepřesnosti jsou spojeny s počátky výzkumu a vypovídají o nezkušenosti výzkumného týmu.

← Obr.

III.5

Jáma s původním označením č. I (nově č. 1001) byla zkoumána jako jedna z prvních (byla ostatně narušena ještě před zahájením výzkumu) a také díky ní bylo na lokalitě hned v počátcích potvrzeno osídlení prvních zemědělců kultury s lineární keramikou datované do druhé poloviny 6. tisíciletí př. n. l. Kromě zlomků keramických nádob v ní byla objevena část zvířecího skeletu. Dnes není k dispozici, neboť osteologický materiál je z mohelnického výzkumu dochován teprve od výzkumné sezóny 1958. Podle Martiny Roubíčkové, která jej vyhodnocovala (Roubíčková 2020), byl stav zachování zvířecích kostí obecně nedobrá – kosti byly značně fragmentární a ztrouchnivělé. Obecně v souboru převažovala domácí zvířata, zastoupeny byly všechny v té době chované druhy (skot, prase, ovce a koza). Z divokých zvířat převažoval jelen, pratur, zajíc a bobr, byly objeveny také dvě kosti koně (zřejmě ještě divokého).

Mohelnice Příběh archeologického výzkumu

Autoři: Pavlína Kalábková, Miloš Hlava, David Spáčil

Odpovědný redaktor: Balázs Komoróczy

Redakce: Markéta Kamenská, Martina Kudlíková

Technická redakce: Hedvika Břínková

Jazyková korektura: Miloš Hlava

Překlad a proofreading: David J. Gaul

Archivní řešerše: Lucia Ščasníková

Sazba a obálka: Milan Filip

Tisk: Tiskárna Helbich, a. s., Valchařská 36, 614 00 Brno

První vydání

Univerzita Palackého
v Olomouci

Vydavatelé:

Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Čechyňská 363/19, 602 00 Brno

www.arub.cz

Univerzita Palackého v Olomouci

Křížkovského 511/8, 779 00 Olomouc

www.upol.cz

Vlastivědné muzeum v Olomouci

nám. Republiky 823/5, 779 00 Olomouc

www.vmo.cz

Brno – Olomouc 2025

ISBN 978-80-7524-098-9 (Archeologický ústav AV ČR, Brno) (print)

ISBN 978-80-7524-099-6 (Archeologický ústav AV ČR, Brno) (online ; pdf)

DOI 10.47382/arub2025-02

ARJ3
Archeologický ústav
AV ČR, Brno

Univerzita Palackého
v Olomouci

Vlastivědné
muzeum
v Olomouci

ISBN: 978-80-7524-098-9

